

IZVOĐENJE KVALITATIVNE ANALIZE SADRŽAJA

Performing qualitative content analysis

APSTRAKT: Iako se analiza sadržaja tradicionalno smatra kvantitativnim metodom, još sredinom 20. veka se u metodološkoj literaturi javlja zagovaranje njene upotrebe u kvalitativnom obliku. Uprkos tome je o karakteristikama kvalitativne analize sadržaja i njenoj primeni dostupno znatno manje metodoloških saznanja nego o kvantitativnoj analizi sadržaja. Predmet rada je prikaz izvođenja kvalitativne analize sadržaja. Najpre su navedena različita viđenja kvalitativnog oblika postupka, s obzirom na to da ne postoji jedinstvena definicija. Zatim su prikazani osnovni koraci kvalitativne analize sadržaja, odnosno faze primene postupka, po pitanju kojih takođe ne postoji saglasnost, ali ni suštinske razlike. Posebna pažnja je posvećena deduktivnom i induktivnom pristupu određenju kategorija klasifikacije. Primena kvalitativne analize sadržaja ilustrovana je istraživanjem nostalgije emigranata iz Srbije koji žive u nordijskim zemljama. Naposljetku su sumirana zaključna razmatranja o izvođenju kvalitativne analize sadržaja i izazovima koji su pred njom.

Ključne reči: kvalitativna analiza sadržaja, izvođenje istraživanja, kategorije analize, deduktivni pristup, induktivni pristup

ABSTRACT: Although content analysis has traditionally been considered a quantitative method, it has been advocated in the methodological literature for its use in qualitative form as early as the middle of the 20th century. Nevertheless, much less methodological knowledge is available on the characteristics of qualitative content analysis and its application than on quantitative content analysis. The subject of this paper is a presentation of performing qualitative content analysis. First, different views of the qualitative form of the method are given, since there is no unique definition. Then, the basic steps of qualitative content analysis are presented, that is, the stages of application of the procedure, on which there is also no agreement, but no essential differences. Particular attention has been paid to the deductive and inductive approach of determining the categories of classification. The application of qualitative content analysis is illustrated by a survey of

nostalgia of Serbian immigrants living in the Nordic countries. Finally, concluding considerations on performing a qualitative content analysis are summarized and the challenges ahead.

KEYWORDS: qualitative content analysis, performing research, categories of analysis, deductive approach, inductive approach

Uvod

Analiza sadržaja je tradicionalno pozicionirana u domen kvantitativnog metoda, što je višestruko uslovljeno. Na početku primene postupka su nalazi istraživanja uglavnom iskazivani u kvantitativnom obliku. Berelson je formulišući prvo preciznije određenje metoda imao u vidu ono što je u praksi pretežno bilo zastupljeno i dodatno uticao na percipiranje analize sadržaja kao kvantitativnog postupka. „Analiza sadržaja je istraživačka tehnika za objektivni, sistematski i kvantitativni opis manifestnog sadržaja komunikacije” (Berelson, 1952: 18). Shvatanje postupka kao kvantitativnog je i posledica potrebe da se istraživanjem prikupe podaci koji će biti upotrebljeni za rešavanje postojećih problema, odnosno društveno je uslovljeno. Analiza sadržaja je „doživela svoj procvat kada je postala praktično veoma korisna (u vreme Drugog svetskog rata i tzv. Hladnog rata, kada je služila proučavanju neprijateljske propagande, a kod nas u vreme građanskog rata devedesetih godina) i kada su se pojavljivala tehnička sredstva koja su omogućavala nove načine i domašaje na planu širenja određenih sadržaja” (Ilić, 2016: 231). Nastojanja da se epistemološki postulati nauke dosegnu što više su takođe imala značajnu ulogu u pozicioniranju analize sadržaja kao kvantitativnog metoda. Nauci su potrebna saznanja u što preciznijem obliku, a preciznost je nužno povezana sa objektivnošću, dok se numerički pokazatelji smatraju njihovim izrazom. Neosporna je i uloga kvantifikacije u institucionalizaciji sociologije kao zasebne discipline (Bogdanović, 1981: 13–44).

Rasprava o kvantitativnom i kvalitativnom pristupu u analizi sadržaja započela je sredinom prošlog veka, nakon pojavljivanja prve metodološke studije o analizi sadržaja, Berelsonove knjige o kvantitativnom obliku postupka (Berelson, 1952). Na Berelsonovo viđenje metoda reagovao je Kracauer, prvi zagovornik kvalitativne analize sadržaja (Kracauer, 1952–1953), što Schreier navodi na zaključak da je kvalitativni oblik postupka razvijen iz njegovog kvantitativnog oblika (Schreier, 2014: 171). Debata o kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi sadržaja je bila jedna od tri osnovne teme na *Allerton House* konferenciji 1955. godine (Holsti, 1969: 109), a krajem iste decenije je George objavio napis u kom se zalaže za primenu postupka u kvalitativnom obliku (George, 2009). U domaćoj sociologiji Kaljević početkom sedamdesetih godina 20. veka ukazuje da se analiza sadržaja javlja u dva vida: kao kvalitativni i kao kvantitativni postupak (Kaljević, 1972: 216). Nakon navedenih pokušaja afirmacije kvalitativne analize sadržaja sledi višedecenijsko zatišje, koje je obnovljeno početkom 21. veka. Schreier ukazuje da je zatišje bilo prisutno na engleskom govornom području, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama i Engleskoj, ali je kvalitativna

analiza sadržaja nastavila da se razvija u ostatku Evrope, pre svega u Nemačkoj, da bi početkom 21. veka ponovo našla svoje mesto i u literaturi na engleskom jeziku (Schreier, 2014: 172). Po uticajnosti se izdvojio Mayring (Mayring, 2000; Mayring, 2014), čiji je rad postao standardna literatura o kvalitativnom obliku postupka (Kohlbacher, 2006: 14). Razmatranje kvalitativnog oblika postupka nije zaobišlo ni domaću sociologiju u novijem periodu (Branković, 2014; Stojšin, 2014; Ilić, 2016; Manić, 2017).

Uprkos interesovanju za kvalitativnu analizu sadržaja, o osobenostima ovog oblika postupka i njegovoj primeni dostupno je znatno manje metodoloških saznanja nego o kvantitativnoj analizi sadržaja. Treba ukazati i na postojanje mešovitog, odnosno kombinovanog oblika metoda, koji je dobio još manje pažnje u metodološkoj literaturi. Predmet ovog rada je prikaz načina izvođenja kvalitativne analize sadržaja, na osnovu raspoložive metodološke literature. Kvalitativna analiza sadržaja je, isto kao i kvantitativna, pored socioloških, našla svoju primenu i u psihološkim istraživanjima, medicinskim, istorijskim, lingvističkim itd, usled čega su za pisanje teksta upotrebljeni i radovi koji se bave metodologijom istraživanja drugih disciplina. Primena ovog oblika postupka ilustrovana je istraživanjem o nostalgiji emigranata iz Srbije, koji žive u nordijskim zemljama, na osnovu analize sadržaja njihovih tekstova, objavljenih u sekciji *Moj život u inostranstvu* elektronskog izdanja lista *Politika*, od 2007. do 2015. godine (Hadžibulić i Manić, 2016). Nostalgija nordijskih emigranata iz Srbije je proučavana primenom kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja, polazeći od pretpostavke da ova dva pristupa ne treba posmatrati kao suprotstavljene i da njihova zajednička primena omogućava sadržinski potpunije istraživanje. U radu će najpre biti razmotrena određenja kvalitativne analize sadržaja, zatim osnovni koraci u njenom izvođenju, deduktivni i induktivni pristup određenju kategorija klasifikacije, primer primene postupka, a naposljetku sumirana zaključna razmatranja.

Određenje kvalitativne analize sadržaja

Određenje analize sadržaja uslovljava šta se i kako može proučavati primenom postupka. Na osnovu postojećih definicija, mogu se uočiti dve faze u određenju kvalitativne analize sadržaja. U prvim godinama zagovaranja upotrebe postupka u kvalitativnom obliku, definisan je kroz poređenje sa kvantitativnim oblikom, dok se novija određenja bave isključivo osobenostima kvalitativne analize sadržaja i to sažeto. Razlika između starijih i novijih definicija nije iznenađujuća, imajući u vidu da su prve nastale u periodu kada se kvalitativna analiza sadržaja afirmisala kao oblik istraživačkog postupka, a potomje kada njen status više nije upitan. Istovremeno ne treba gubiti iz vida da se između kvalitativne i kvantitativne analize sadržaja ne može povući oštra granica. Krippendorff, koji je danas najuticajniji autor o analizi sadržaja, dovodi u pitanje distinkciju između ova dva oblika postupka, imajući u vidu njenu korisnost i validnost (Krippendorff, 2004: 16).

S obzirom na to da je kvalitativna analiza sadržaja u početku definisana kroz poređenje sa kvantitativnom, najpre će biti ukazano na osnovne karakteristike potonje (detaljnije videti u: Manić, 2017: 38–44). Kvantitativna analiza sadržaja podrazumeva prebrojavanje kategorija analize, ustanovljavanje učestalosti njihovog javljanja u iskustvenoj građi i numeričko izražavanje rezultata. Karakteriše je dekomponovanje proučavanog materijala na delove prema precizno definisanoj proceduri. Počiva na analiziranju velikih uzoraka građe, koje nezavisno kodira više kodera, uz proveru pouzdanosti razvrstavanja jedinica analize u kategorije klasifikacije. Usmerena je prvenstveno na analiziranje sadržaja poruke, često samo na njen manifestni sadržaj, iako ne zanemaruje druge elemente društvene komunikacije, kao ni društveni kontekst.

Razliku između kvantitativnog i kvalitativnog oblika postupka Berelson vidi u upotrebi različitih oblika kvantifikacije (Berelson, 1952: 119). Kvantitativna analiza sadržaja počiva na korišćenju numeričkih pokazatelja, a kvalitativna na opisivanju sadržaja komunikacije terminima koji izražavaju kvantitet. Smatra da je kvalitativna analiza sadržaja često usmerena na utvrđivanje (ne) zastupljenosti proučavanih kategorija u građi, tačnije na registrovanje da li se relevantne kategorije javljaju ili ne, a ne na učestalost javljanja kategorija, poput kvantitativne analize sadržaja. Razliku vidi i u uzorcima građe koji se analiziraju prilikom primene dva oblika analize sadržaja, smatrajući da kvalitativna počiva na malim ili neadekvatnim uzorcima. Berelson ukazuje i da kvalitativna analiza sadržaja, za razliku od kvantitativne, često sadrži više zaključaka, koji nisu izvedeni iz proučavane građe, kao i da je češće usmerena na utvrđivanje namera odašiljača poruka i pretpostavljenih efekata poruke na primaoca, dok je kvantitativna fokusirana na sadržaj poruke i njen opis. Dok kvalitativnu analizu sadržaja više zanima latentni sadržaj analizirane komunikacije, kvantitativna je usmerena na manifestni sadržaj.

Razlike između dva oblika postupka su prenaplašene u Berelsonovom shvatanju. I kvantitativna analiza sadržaja može počivati samo na registrovanju da li se kategorije javljaju, mada je najčešće fokusirana i na njihovu učestalost. Kvantitativna analiza sadržaja je takođe usmerena na namere i efekte poruka, u onoj meri u kojoj se o njima mogu steći saznanja analiziranjem sadržaja komunikacije, a može biti fokusirana i na proučavanje latentnog. Nije sporno da kvalitativni oblik postupka obično karakteriše manji obuhvat, ali neadekvatnost uzorka nije njegova nužna osobenost.

Nasuprot Berelsonu, koji je zagovornik kvantitativne analize sadržaja, Kracauer je pobornik njenog kvalitativnog oblika i smatra da se kvalitativna analiza sadržaja temelji na izdvajanju kategorija analize, koje izražavaju sažetu suštinu proučavanog teksta, radi testiranja odgovarajućih hipoteza (Kracauer, 1952–1953: 638). Evidentno je da uočava mogućnosti kvalitativnog oblika postupka u proučavanju uzročnih odnosa. „Kracauer je istakao da je značenje često složeno, holističko, zavisi od sadržaja i da nije nužno očigledno na prvi pogled” (Schreier, 2014: 171). Dakle, zagovara primenu postupka koji nije ograničen na merenje učestalosti, kao ni na manifestni sadržaj društvene komunikacije, osporavajući preovlađujuću praksu u kvantitativnoj analizi

sadržaja da se učestalost javljanja određene teme u iskustvenoj građi izjednači sa njenim značajem.

Već sledeći rani zagovornik kvalitativne analize sadržaja donosi drugačije određenje postupka. George razliku između dva oblika postupka vidi u tipu indikatora na osnovu kojih se zaključuje o predmetu analize, smatrajući da kvalitativna analiza sadržaja utvrđuje odsustvo ili prisustvo proučavanih karakteristika u materijalu, za razliku od kvantitativne koja se bavi njihovom učestalošću (George, 2009: 145). Kvalitativni pristup smatra mahom usmerenim na formulisanje hipoteza, za razliku od kvantitativnog koji je pogodan za testiranje pretpostavki. Razliku između kvalitativne i kvantitativne analize sadržaja George vidi i u tom što prva naglašava validnost procene značenja poruka, a kod potonje je akcenat na pouzdanosti analize. Smatra da prilikom upotrebe kvalitativne analize sadržaja istraživač obraća više pažnje na kontekstualne faktore, od kojih zavisi procena značenja sadržaja, a izvođenje zaključaka biva manje eksplicitno. George ukazuje i da kvalitativni oblik postupka koristi fleksibilnije i interpretativne procedure tokom kodiranja sadržaja, analiza je manje sistematična i koristi se za proučavanje građe manjeg obima, u poređenju sa kvantitativnim oblikom postupka.

Evidentno je da su rani zagovornici kvalitativne analize sadržaja imali različito mišljenje po pitanju epistemološke kontroverze o mogućnosti testiranja hipoteza upotrebom kvalitativnih metoda, s obzirom na to da je Georgeovo viđenje uloge hipoteza u kvalitativnom obliku postupka u suprotnosti sa Kracauerovim. Pored toga je Georgeovo ukazivanje na razliku između dva oblika postupka po pitanju validnosti i pouzdanosti pojednostavljeno viđenje ovih složenih pitanja. Prenaglašava i oslanjanje kvalitativne analize na kontekstualne faktore, jer se po ovom pitanju kvalitativna analiza sadržaja ne razlikuje od svih oblika kvantitativne, već od one koja je usmerena na proučavanje manifestnih sadržaja.

Novija određenja su, kao što je već ukazano, usmerena na specifičnosti kvalitativne analize sadržaja, bez poređenja sa kvantitativnim oblikom postupka. Pored toga, definicije su sažete, bez temeljnijeg razmatranja osobnosti kvalitativnog oblika postupka na nivou određenja. Za Hsieh i Shannon je kvalitativna analiza sadržaja „istraživački metod za subjektivno tumačenje sadržaja tekstualnih podataka kroz sistematičnu klasifikaciju procesa kodiranja i identifikovanje tema ili obrazaca” (Hsieh i Shannon, 2005: 1278). Na sličan način Schreier kvalitativnu analizu sadržaja određuje kao postupak kojim se vrši „sistematsko opisivanje značenja kvalitativnih podataka” (Schreier, 2014: 170) u relevantnom kontekstu. Ključnim osobnostima postupka smatra redukovanje količine proučavane građe, sistematičnost i fleksibilnost, kao i da je najpogodniji za proučavanje tekstualnog materijala. Branković prilikom određenja kvalitativne analize sadržaja ima u vidu da se „kvalitativna metodologija odlikuje holističkim pristupom usredsređenim na intenzivnije posmatranje istraživane populacije i razumevanje značenja kako u socijalnom, tako i u prostornom i vremenskom kontekstu” (Branković, 2014: 164). Smatra da se tokom njene primene istraživač kroz iskustvenu građu kreće kao posmatrač, koji je otvoren za nova saznanja,

bez predrasuda, sistematičan, beležeći zapažanja o posmatranom materijalu, koja analizira, vraćajući se stalno na materijal i donosi zaključke o pojavama u proučavanom sadržaju. On se „usredsređuje na složene pojmove i značenjske strukture i nastoji da ih identifikuje i opiše” (Branković, 2014: 164). Dakle, novije definicije ukazuju na mogućnosti kvalitativne analize sadržaja u tumačenju proučavane građe, opisivanju i razumevanju njenog sadržaja i značenja.

Kada je o novijim određenjima kvalitativne analize sadržaja reč, nezaobilazno je Mayringovo shvatanje postupka, imajući u vidu njegovu razvijenost, kao i uticajnost. Mayring pod kvalitativnom analizom sadržaja podrazumeva „pristup empirijskoj, metodološki kontrolisanoj analizi tekstova u okviru njihovog konteksta komunikacije, sledeći pravila analize sadržaja i modele korak po korak, bez ishitrene kvantifikacije” (Mayring, 2000: 2), s tim da predmet analize mogu biti svi oblici zabeležene komunikacije. Ideja na kojoj počiva njegov pristup je očuvanje metodoloških prednosti kvantitativne analize sadržaja uz istovremenu upotrebu kvalitativnog tumačenja teksta. Izgleda da je osnovna ideja njegovog pristupa dovela do toga da u novijem periodu kvalitativni oblik postupka odredi kao „pristup mešovitim metoda (koji sadrži kvalitativne i kvantitativne korake analize)” (Mayring, 2014: 6). Kvalitativni korak analize predstavlja pripisivanje kategorije analize tekstu, dok kvantitativni podrazumeva proučavanje brojnih odlomaka istraživanih tekstova, kao i analizu frekvencija kategorija.

Osnovu kvalitativno orijentisanog postupka predstavljaju sledeće prednosti kvantitativne analize sadržaja: uklapanje materijala u odgovarajući model komunikacije (opredeljivanje o kom elementu komunikacije treba izvesti zaključke: osobenostima odašiljača, analiziranim porukama, efektima na primaoca, društvenom kontekstu u kom je poruka proizvedena), upotreba pravila za vršenje analize (sprovodi se korak po korak, razvrstavanjem građe u jedinice analize), kategorije klasifikacije su srž analize (u koje se razvrstavaju odgovarajući aspekti teksta, a formulišu se i revidiraju tokom sprovođenja analize), provera pouzdanosti i validnosti analize (Mayring, 2000: 3). Spisak prednosti kvantitativnog oblika postupka na kojima treba da počiva i kvalitativni oblik je kasnije proširen: uklapanje materijala u kontekst komunikacije (podrazumeva interpretaciju teksta u njegovom kontekstu), sistematska procedura (pridržavanje unapred određenih pravila analize), kategorije su u fokusu analize, veza sa predmetom istraživanja (procedure primene analize sadržaja moraju biti prilagođene predmetu proučavanja), testiranje instrumenata pilot istraživanjem, teorijski usmerena analiza, uključivanje kvantitativnih koraka analize (ukoliko su odgovarajući predmetu istraživanja i doprinose ciljevima analize), kriterijumi kvaliteta istraživanja (pouzdanosti, objektivnosti i validnosti) (Mayring, 2014: 39–42).

Za razliku od prvih određenja kvalitativne analize sadržaja, koja su počivala na ukazivanju na razlike između ovog i kvantitativnog oblika postupka, učestalo prenaplašene, Mayring polazi od njihovih sličnosti, afirmišući ideju očuvanja metodoloških prednosti kvantitativne analize sadržaja prilikom primene kvalitativne. Ideja je plodonosna, imajući u vidu da je o kvantitativnom obliku postupka dostupno više metodoloških saznanja, čije preuzimanje doprinosi razvoju kvalitativnog oblika postupka.

Osnovni koraci kvalitativne analize sadržaja

Metodološka literatura pretežno sadrži razmatranja izvođenja analize sadržaja u kvantitativnom obliku (detaljnije videti u Manić, 2017: 139–193), a ovde će fokus biti na osnovnim koracima analize sadržaja u kvalitativnom obliku, koji se ne razlikuju suštinski od onih na kojima počiva kvantitativan oblik postupka. Elo i Kyngäs ukazuju da se postupak sprovođenja kvalitativne analize sadržaja sastoji iz tri osnovne faze: priprema, organizacija i izveštavanje (Elo i Kyngäs, 2007: 109). Bengtsson razlaže istraživački proces na planiranje, prikupljanje podataka,² analizu podataka, kreiranje izveštaja i prezentaciju rezultata (Bengtsson, 2016: 9). Za Hsieh i Shannon su osnovne faze sprovođenja kvalitativne analize sadržaja definisanje istraživačkih pitanja, izbor uzorka, određivanje kategorija analize, opis procesa kodiranja i obuka kodera, kodiranje materijala, utvrđivanje pouzdanosti i analiziranje rezultata (Hsieh i Shannon, 2005: 1285). Razrađenu klasifikaciju faza pruža Schreier: donošenje odluke o istraživačkom pitanju, izbor empirijskog materijala, izgradnja klasifikacijskog okvira, segmentacija, probno kodiranje, ocenjivanje i izmena klasifikacijskog okvira, analiza, predstavljanje i tumačenje rezultata (Schreier, 2014: 174). Postupak primene kvalitativne analize sadržaja prema Mayringu čine sledeće faze: određivanje materijala koji će biti proučavan, analiza situacije u kojoj je istraživani tekst nastao, formalna karakterizacija materijala, određivanje pravca analize, teorijski utemeljeno izdvajanje pitanja na koja istraživanje treba da odgovori, izbor analitičkih tehnika, definisanje jedinica analize, analiza materijala primenom izabranih analitičkih tehnika i tumačenje (Kohlbacher, 2006: 15). Različita viđenja osnovnih koraka kvalitativnog oblika istraživačkog postupka razlikuju se po stepenu opštosti i iscrpnosti. Omogućavaju uvid u to kako se izvodi kvalitativna analiza sadržaja.

Početni korak predstavlja plan istraživanja. Elo i Kyngäs ukazuju da pripremna faza podrazumeva izbor jedinice analize, kom prethodi odlučivanje šta će biti predmet analize i uzorkovanje građe, i uranjanje u podatke, odnosno razumevanje njihovog smisla i sticanje osećaja celine (Elo i Kyngäs, 2007: 109). Za Bengtsson planiranje predstavlja razmatranje osnovnih pitanja: cilj istraživanja, izbor uzorka i jedinice analize, metoda za prikupljanje podataka, metoda analize i praktične implikacije (Bengtsson, 2016: 10). Jednostavno rečeno, plan istraživanja podrazumeva razmišljanje o celokupnom istraživačkom procesu. On je neophodan da bi se mogli prikupiti potrebni podaci o predmetu istraživanja, uz racionalnu upotrebu resursa, a doprinosi i proverljivosti dobijenih naučnih saznanja. Osnova izrade plana istraživanja je dostignuto stanje u proučavanju datog problema: poznavanje relevantnih teorijskih shvatanja, metodoloških pristupa, realizovanih empirijskih istraživanja, postojećih iskustvenih podataka, kao i predmeta istraživanja u realnim društvenim okolnostima.

2 Prikaz postupka donekle je uslovljen činjenicom da autorka pre svega ima na umu proučavanje građe nastale primenom nekog istraživačkog postupka (dubinskog intervjua, fokusgrupnog intervjua i sl), iako sve tipove tekstualne građe smatra podložnim kvalitativnoj analizi sadržaja, nezavisno od toga kako su nastali.

Prvu fazu plana istraživanja predstavlja određenje predmeta analize, cilja istraživanja i istraživačkih pitanja. Ovoj fazi je posvećena pažnja u svim navedenim viđenjima izvođenja kvalitativne analize sadržaja, ali se pretežno svodi na određenje pitanja na koja istraživanje treba da odgovori, uz Mayringovo navođenje da istraživačka pitanja treba da budu teorijski utemeljena. Određenje hipoteza nije našlo mesto u različitim viđenjima osnovnih koraka kvalitativne analize sadržaja, što sugeriše da su zagovornici ovog oblika postupka danas usaglašeniji po pitanju njegovih (ne)mogućnosti u proučavanju uzročnih odnosa nego u početnim godinama upotrebe metoda.

Izbor empirijske građe predstavlja sledeću fazu istraživanja, a uslovljen je određenjem istraživačkog problema, ali i dostupnošću relevantnog materijala, njegovom potpunosti i pouzdanosti. Veoma je značajno Mayringovo ukazivanje na potrebu analize situacije u kojoj je iskustvena građa nastala. Istraživač, primenjujući analizu sadržaja kao sociološki istraživački postupak, mora imati u vidu društveni kontekst proučavane komunikacije, od kog zavisi njen sadržaj, razumevanje istog i mogućnost tumačenja. Češće se u klasifikacijama faza istraživačkog procesa spominje izbor uzorka, kao naredni korak, nego empirijske građe, što sugeriše da se kvalitativna analiza sadržaja uglavnom vrši proučavanjem uzorka materijala, a ne celokupne populacije. Međutim, vrste uzoraka primenjive u kvalitativnom obliku postupka i njihova veličina nisu pitanja kojima je posvećena značajnija pažnja. Prisutne su samo opšte smernice da uzorak mora biti reprezentativan, dovoljno velik da rezultati budu pouzdani itd.

Naredna faza izvođenja kvalitativne analize sadržaja predstavlja izbor jedinice analize, s tim da je u pojedinim klasifikacijama ovaj korak preskočen, verovatno podrazumevajući da prethodi određenju klasifikacijskog okvira. Jedinica analize je celina, koju istraživač razlikuje u sadržaju proučavane komunikacije, a klasifikovanje jedinica analize predstavlja osnovu analize sadržaja. Jedinica analiza u kvalitativnoj analizi sadržaja može biti pasus, tema, ajtem, lik itd.

Nakon izbora jedinica analize sledi izgradnja klasifikacijskog okvira, čije je valjano definisanje ključno u sprovođenju istraživanja (Hsieh i Shannon, 2005: 1286). Podrazumeva sistem precizno definisanih kategorija u koje se razvrstavaju jedinice analize. Ni ovaj korak istraživanja nije prisutan u svim klasifikacijama faza, odnosno ne javlja se u onim u kojima su navedene jedinice analize, što ukazuje da njihova međusobna povezanost dovodi i do poistovećivanja.

Posebnu pažnju izgradnji klasifikacijskog okvira posvećuje Schreier, ukazujući na korake iz kojih se sastoji: odabir materijala, strukturiranje i generisanje kategorija analize, definisanje kategorija, revizija i proširenje klasifikacijskog okvira (Schreier, 2014: 174). Početni korak je izbor odgovarajuće količine građe, koja će biti upotrebljena za izgradnju klasifikacijskog okvira, a mora odlikovati raznovrsnost izvora empirijskih podataka. Strukturiranje podrazumeva kreiranje glavnih kategorija klasifikacije, dok se generisanje tiče određenja potkategorija za svaku glavnu kategoriju analize. Nakon razvijanja strukture klasifikacijske sheme, sledi definisanje kategorija, koje se sastoji iz određenja naziva kategorija, njihovih definicija, koje mogu uključivati i indikatore, navođenja primera kategorija iz

materijala, a mogu sadržati i pravila odlučivanja, ukoliko se očekuju situacije u kojima koderi nisu sigurni koju kategoriju da upotrebe. Završni koraci izgradnje klasifikacijskog okvira su revizija njegove strukture, u skladu sa definisanim kategorijama, a zatim proširenje primene na delove građe koji do tada nisu bili upotrebljeni. Ovi koraci se ponavljaju dokle god u izgradnju klasifikacijskog okvira ne budu uključeni svi raznovrsni delovi iskustvenog materijala.

Scheier opisuje induktivan pristup određenju kategorija analize, koji ne predstavlja jedini način izgradnje klasifikacijskog okvira u kvalitativnoj analizi sadržaja. Hsieh i Shannon ukazuju da se izvođenje analize sadržaja razlikuje u zavisnosti od pristupa koji se koristi, konvencionalni, usmereni ili sumativni, a osnovna razlika se tiče definisanja kategorija analize (Hsieh i Shannon, 2005: 1286). Konvencionalni počiva na induktivnom pristupu, usmereni na deduktivnom, a sumativni izgradnji kategorija pristupa pre i tokom analize, proučavanjem ključnih reči u građi. Elo i Kyngäs razlikuju induktivnu i deduktivnu analizu sadržaja (Elo i Kyngäs, 2007: 109). U induktivnoj analizi sadržaja se organizaciona faza istraživanja sastoji iz: otvorenog kodiranja, kodnih listova, grupisanja, kategorizacije i apstrakcije. Prilikom primene deduktivne analize sadržaja organizaciona faza podrazumeva razvijanje matrice za kategorizaciju i kodiranje podataka svrstavanjem u definisane kategorije. O deduktivnom i induktivnom pristupu definisanju kategorija analize biće više reči u zasebnom poglavlju, imajući u vidu da je određenje kategorija klasifikacije najznačajniji aspekt primene postupka.

Kodiranje materijala je naredni korak istraživanja, koji se može preplitati sa određenjem kategorija klasifikacije, kao i sa analizom, ako se koristi induktivni pristup određenju kategorija analize. Ovaj korak je veoma značajan, s obzirom na to da uspešnost primene postupka uveliko zavisi od procesa kodiranja, odnosno od svrstavanja građe u kategorije. S tim u vezi bitno je pitanje pouzdanosti kodiranja, koje se nedovoljno razmatra u kvalitativnom obliku postupka. Mera pouzdanosti je stepen slaganja koderu u vezi sa načinom klasifikovanja podataka u kategorije analize. Nedovoljnom razmatranju pouzdanosti doprinosi i mogućnost da kodiranje vrši jedna osoba, imajući u vidu manji obuhvat proučavane građe, odnosno da je najčešće u primeni kvalitativne analize sadržaja angažovan jedan koder (Popadić, Pavlović i Žeželj, 2018: 450).

Iako je analiza u gotovo svim viđenjima izvođenja kvalitativne analize sadržaja navedena kao zasebna faza istraživanja, jasno je da proces analize započinje tokom izgradnje klasifikacijskog okvira, ukoliko se kategorije građe induktivno. Bengtsson u okviru analize podataka identifikuje četiri faze: dekontekstualizacija, rekontekstualizacija, kategorizacija i kompilacija (Bengtsson, 2016: 11). Dekontekstualizacija podrazumeva dekomponovanje iskustvene građe na manje značenjske jedinice, koje sadrže uvide potrebne za proučavanje predmeta istraživanja, a prethodi mu upoznavanje istraživača sa iskustvenom građom, radi sticanja osećaja celine. Svaka identifikovana značenjska jedinica biva označena odgovarajućim kodom, a ova procedura se naziva otvorenim kodiranjem. Rekontekstualizacija označava ponovno iščitavanje građe, imajući u vidu formiran spisak značenjskih jedinica, radi provere da li su njime obuhvaćeni svi

aspekti sadržaja relevantni za cilj istraživanja. Kategorizacija je proces uočavanja tema i kreiranja kategorija analize, kom prethodi sažimanje značenjskih jedinica, a kompilacija označava započinjanje analize nakon ustanovljavanja kategorija.

Mayring je uočio nekoliko analitičkih tehnika koje se mogu primenjavati u kvalitativnoj analizi sadržaja, sumiranje, eksplikacija i strukturiranje. Sumiranjem se vrši redukcija količine empirijskog materijala tako da bude odslikana njegova suština, odnosno apstrakcijom se kreira sveobuhvatan pregled građe (Mayring, 2014: 64). Eksplikacijom se dobijaju dodatne informacije o određenim odlomcima teksta, da bi se razumeli, objasnili i protumačili. Strukturiranje filtrira određene aspekte građe, njenim procenjivanjem prema određenim kriterijumima, koji se mogu sprovoditi zajedno ili nezavisno. Navedena tri osnovna oblika tumačenja mogu se koristiti u raznovrsnim kombinacijama, pa Mayring razlikuje devet oblika analize: sažimanje (sumiranje, induktivno formiranje kategorija), eksplikacija (uska kontekstualna analiza, široka kontekstualna analiza), strukturiranje (deduktivno pripisivanje kategorija u skale nominalnog tipa, deduktivno pripisivanje kategorija u skale ordinalnog tipa) i mešoviti oblik (strukturiranje sadržaja/tematska analiza, analiza tipa, paralelni oblici) (Mayring, 2014: 65).

Kao poslednji korak istraživanja javlja se izveštavanje, odnosno predstavljanje rezultata istraživanja i tumačenje. Izveštavanje o nalazima kvalitativne analize sadržaja treba da bude potkrepljeno adekvatnim primerima, koji su preuzeti iz proučavanog materijala.

Deduktivni i induktivni pristup definisaju kategorija analize

U ranim fazama zagovaranja primene kvalitativnog oblika postupka bilo je uobičajeno poređenje osobnosti kategorija klasifikacije u kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi sadržaja. Berelson je neopravdano smatrao kategorije analize manje formalizovanim kada se postupak upotrebljava u kvalitativnom obliku (Berelson, 1952: 125), s obzirom na to da kategorije klasifikacije moraju biti jasno određene da bi analiza bila valjana, nezavisno od oblika postupka. Takođe je neopravdano tvrdio da su kompleksnije kategorije analize u kvalitativnom obliku postupka (Berelson, 1952; 126), imajući u vidu da su oba oblika postupka primenjiva na proučavanje složenih pojava, ali im kvalitativna analiza često pristupa kompleksnije. George je ukazivao da su kategorije analize diskriminativnije i specifičnije u kvalitativnoj analizi sadržaja, odnosno opštije u kvantitativnoj (George, 2009: 152), što je neodrživa distinkcija, jer je stepen opštosti kategorija uslovljen predmetom istraživanja, bez obzira na oblik postupka. Kracauer je smatrao da prilikom primene kvalitativnog oblika postupka istraživač proučava tekst kao celinu, dok kvantitativan počiva na klasifikovanju izolovanih delova građe (Kracauer, 1952–1953:638). Zapravo i kvalitativna analiza sadržaja može počivati na proučavanju delova materijala (Mayring, 2014: 39), iako to najčešće nije slučaj, a kvantitativna da analizira

jedinice građe kao celine. Evidentno je da su razlike kategorija klasifikacije u dva oblika postupka prenaplašene, kao i da njihovo poređenje više nije predmet interesovanja.

U novijem periodu je pažnja usmerena na deduktivni i induktivni pristup definisanju kategorija analize u kvalitativnoj analizi sadržaja (Mayring, 2000: 3–6; Kohlbacher, 2006: 18–20; Mayring, 2014: 79–87, 95–103; Schreier, 2014: 176; Atkinson, 2017: 85). Kao što je ranije navedeno, Elo i Kyngäs ukazuju na primenu dva pristupa u kvalitativnoj analizi sadržaja, u zavisnosti od cilja istraživanja, deduktivnu i induktivnu analizu (Elo i Kyngäs, 2007: 109), dok Hsieh i Shannon razlikuju usmerenu analizu zasnovanu na deduktivnom pristupu, konvencionalnu na induktivnom pristupu i sumativnu koja izgradnji kategorija pristupa pre i tokom analize, proučavanjem ključnih reči u tekstu (Hsieh i Shannon, 2005: 1286). Dakle, ne samo da je prisutno razlikovanje dva pristupa definisanju kategorija analize, već na osnovu njih navedeni autori prepoznaju i različite verzije kvalitativne analize sadržaja.

Deduktivni pristup definisanju kategorija analize

Deduktivni pristup podrazumeva izgradnju kategorija analize pre kodiranja iskustvenog materijala (Mayring, 2014: 97). Schreier ukazuje da konceptom vođeno određenje kategorija klasifikacije počiva na prethodnom znanju: „teoriji, prethodnom istraživanju, svakodnevnom saznanju, logici ili vodiču za intervju” (Schreier, 2014: 176), ako se analiza sadržaja primenjuje na podatke prikupljenje naučnim razgovorom. Elo i Kyngäs smatraju deduktivni pristup korisnim, ukoliko istraživač želi da testira već formulisano teoriju u drugačijim okolnostima ili da izvrši poređenje kategorija u različitim vremenskim periodima (Elo i Kyngäs, 2007: 107). Njegova upotreba je pogodna i kada je relevantna postojeća teorija nedovoljno razvijena, ili su realizovana empirijska istraživanja o predmetu interesovanja sadržinski nepotpuna, što čini potrebnim dodatna proučavanja. Cilj usmerene analize sadržaja, koja počiva na deduktivnom pristupu izgradnji kategorija analize, predstavlja potvrđivanje ili proširivanje postojeće teorije (Hsieh i Shannon, 2005: 1281).

Osnova deduktivnog pristupa je formulisanje eksplicitnih definicija kategorija klasifikacije, navođenje primera šta se podrazumeva pod određenom kategorijom i jasnih pravila kodiranja (Mayring, 2000: 5; Mayring, 2014: 95). Primena deduktivnog pristupa najpre podrazumeva teorijom usmereno utvrđivanje osnovnih koncepata, koji predstavljaju inicijalne kategorije klasifikacije. Sledi formulisanje kategorija i potkategorija klasifikacije, kao i protokola kodiranja sa primerima. Zatim se pristupa početnoj primeni kategorija na iskustvenu građu, odnosno pripisivanju empirijskog materijala odgovarajućoj kategoriji, radi utvrđivanja da li su kategorije odgovarajuće građi, kao i da li primeri i pravila kodiranja omogućavaju njeno precizno razvrstavanje. Rezultat početne upotrebe klasifikacijske sheme je po pravilu njegova revizija, nakon koje se pristupa primeni na celokupan materijal.

U skladu sa ciljevima istraživanja i prirodom podataka, kodiranje iskustvene građe se može vršiti dvojako (Hsieh i Shannon, 2005: 1281–1282). Prilikom primene prve strategije se najpre iščitava celokupan materijal i pristupa označavanju svih delova koji se odnose na analiziranu pojavu. Zatim se postojećim kategorijama pripisuju označeni delovi materijala i formiraju dodatne kategorije, ukoliko prvobitne nisu dovoljne. Ova strategija doprinosu povećanju pouzdanosti istraživanja i koristi se kada je cilj da se otkriju i klasifikuju svi slučajevi koji izražavaju analiziranu pojavu. Upotreba druge strategije kodiranja podrazumeva korišćenje samo onih kategorija analize koje su već definisane. Podaci koji se ne mogu podvesti pod kategorije bivaju naknadno analizirani, radi utvrđivanja da li se mogu svrstati u potkategorije ili je potrebno formulisati dodatne. Opisana strategija kodiranja je pogodna kada se definisan klasifikacijski okvir smatra potpunim, te se može odmah pristupiti kodiranju, bez bojazni da će to ugroziti pouzdanost istraživanja. Nezavisno od toga koja se strategija kodiranja primenjuje, evidentno je da je izgrađeni klasifikacijski sistem podložan promeni, ukoliko građa ukaže na potrebu za redefinisanjem kategorija. U tom slučaju se vrši njihovo prilagođavanje materijalu i sprovodi kodiranje, uz testiranje pouzdanosti.

Prilikom primene deduktivnog pristupa, kodiranje podrazumeva da se iz iskustvene građe izdvajaju oni aspekti sadržaja koji su odgovarajući definisanom klasifikacijskom okviru. Međutim, Elo i Kyngäs ukazuju da klasifikacijski sistem, koji nazivaju matricom za kategorizaciju podataka, može biti strukturisan, ali i neograničen, u zavisnosti od ciljeva istraživanja (Elo i Kyngäs, 2007: 111). Pored izdvajanja aspekata građe odgovarajućih klasifikacijskom sistemu, kada je on strukturisan, postoji i mogućnost da se izdvajaju oni aspekti koji se ne uklapaju u formulisanu matricu i iskoriste za izgradnju koncepta induktivnom analizom. „Kada se koristi neograničena matrica, unutar njenih granica se stvaraju različite kategorije, prateći principe induktivne analize sadržaja” (Elo i Kyngäs, 2007: 111).

Osnovna prednost primene deduktivnog pristupa je mogućnost proveravanja ili proširivanja postojeće teorije. Međutim, odnos istraživanja i teorije je više uzajaman, pa empirija može i na druge načine uticati na teoriju (Merton, 1998: 210–228). Smatrajući da je osnovni cilj kvalitativnog oblika postupka da pruži dobar opis proučavane građe, Schreier ukazuje da ne treba sve kategorije klasifikacije izvesti iz koncepta, jer u tom slučaju deo materijala može biti izostavljen (Schreier, 2014: 176), odnosno nalazi netačni usled sadržinske nepotpunosti analize. Jedan od načina da se to izbegne je primena deduktivnog pristupa prilikom izgradnje glavnih kategorija analize, a induktivnog za određene potkategorije glavnih kategorija. Naposljetku, nameće se pitanje po čemu je deduktivni pristup osoben za kvalitativnu analizu sadržaja. Koristi se i u kvantitativnom obliku postupka, o čemu će biti više reči u narednom poglavlju.

Induktivni pristup definisanju kategorija analize

Induktivni pristup podrazumeva razvijanje kategorija na osnovu iskustvene građe istraživanja. „Za kvalitativnu analizu sadržaja ova procedura je veoma plodna” (Mayring, 2014: 79), jer ispunjava potrebu za kategorijama klasifikacije, koje nastaju u što bližem dodiru sa proučavanim materijalom. Upotreba induktivnog pristupa se preporučuje kada nema dovoljno predznanja o

predmetu istraživanja ili je postojeće znanje fragmentarno (Elo i Kyngäs, 2007: 109). Pogodan je i kada su postojeće teorije ili istraživačka literatura o pojavi ograničene. Izvođenje kategorija iz iskustvenog materijala obično se koristi kada je cilj opisati predmet analize, omogućavajući istraživaču njegovo dublje razumevanje (Hsieh i Shannon, 2005: 1279, 1286).

Osnova induktivnog pristupa je formulisanje kriterijuma definisanja kategorija, koji su izvedeni iz predmeta istraživanja, istraživačkih pitanja i teorijskog okvira (Mayring, 2000: 4). Kategorije se grade postepeno, iščitavanjem građe prema utvrđenim kriterijumima, radi uočavanja tema, situacija i/ili likova relevantnih za proučavani problem. Građa se čita više puta radi pronicanja u njenu suštinu i uvida u građu u njenoj celovitosti. Elo i Kyngäs smatraju da se u induktivnoj analizi sadržaja izgradnja kategorija klasifikacije sastoji iz otvorenog kodiranja, kreiranja kategorija i apstrakcije (Elo i Kyngäs, 2007: 109–111). Otvoreno kodiranje podrazumeva uočavanje relevantnih aspekata sadržaja i njihovo beleženje u tekstu tokom čitanja. Iscrpno iščitavanje materijala vodi izvođenju kodova, koje se u početku oslanja na reči zastupljene u građi, odnosno formulisanje kodova prati imenovanje rečima koje su zastupljene u sadržaju. Istovremeno istraživač beleži svoje prve utiske o analiziranom materijalu započinjući analizu. Kako ovaj proces odmiče, istraživač uočava kodove koji obuhvataju više od jednog aspekta sadržaja, opštijeg karaktera, razvijajući inicijalnu klasifikacijsku shemu (Hsieh i Shannon, 2005: 1279). Nakon iscrpnog iščitavanja građe, beleške o svim relevantnim aspektima sadržaja se prenose u kodne listove. Kodovi se grupišu u potkategorije analize, kategorije i glavne kategorije, odnosno uopštava se redukovanjem njihovog broja. Istraživač razvija kategorije uočavanjem značajnih komponenti građe, često ih međusobno poredeći, radi utvrđivanja da li su slične (Atkinson, 2017: 88). Ukoliko je uočena sličnost komponenti, svrstavaju se u istu kategoriju, s tim da se tokom izgradnje kategorija, odnosno preciziranja postojećih i pojave novih, komponente mogu premeštati iz jedne kategorije u drugu. Mayring ukazuje da se kategorije revidiraju nakon analize 10–50% materijala, pa se proučava celokupna građa istraživanja, uz testiranje pouzdanosti tokom i nakon završetka analize (Mayring, 2000: 4). Apstrakcija, kao završni korak ove faze, podrazumeva opis predmeta istraživanja na osnovu uočenih kategorija analize.

Prednost induktivnog pristupa izgradnje kategorija analize je njihovo izranjanje direktno iz proučavane građe, tačnije veza sa empirijskim materijalom na osnovu kog se vrši proučavanje, mada ona postoji i kada se kategorije grade primenom nekog drugog pristupa. Analiza sadržaja je postupak kojim se pretežno proučavaju podaci nastali nezavisno od naučnog istraživanja, odnosno ne stvaraju se za potrebe konkretnog istraživanja, te sadržina empirijskog materijala ne može biti zanemarena prilikom određenja kategorija analize, da bi istraživanje bilo valjano. Kod induktivnog pristupa stvaranje kategorija nije sputano unapred smišljenim kategorijama analize, kao ni određenom teorijskom perspektivom (Hsieh i Shannon, 2005: 1279–1280), barem ne u potpunosti. S druge strane, nedostatak induktivnog pristupa može biti situacija da istraživač ne identifikuje ključne kategorije analize, ukoliko ne razume kontekst u potpunosti, što za posledicu ima zaključke koji ne predstavljaju tačno analiziranu građu.

I u vezi sa induktivnim pristupom definisanju kategorija klasifikacije, može se postaviti pitanje zašto se on smatra osobenošću kvalitativne analize sadržaja. Atkinson razliku pronalazi u značaju učestalosti kategorija. „Ovaj proces analize, više nego deduktivna primena kategorija, značajno se razlikuje od kvantitativne analize sadržaja jer se malo ili nimalo oslanja na učestalost tema ili pojmova koji su pronađeni u odabranim tekstovima” (Atkinson, 2017: 89). Ne treba gubiti iz vida da istraživač određuje kriterijume za definisanje i razvijanje kategorija pre započinjanja analize, vodeći se prirodom empirijskog poduhvata, istraživačkim pitanjima koja usmeravaju analizu i teorijskim okvirom. Samim tim istraživač može učestalosti javljanja kategorija pripisati različit značaj, krenuvši od njenog zanemarivanja, kao irelevantnog za analizu, do potpunog oslanjanja na učestalost javljanja kategorija, kao važnog kriterijuma. Atkinson pre naglašava razliku između kvalitativne i kvantitativne analize sadržaja preko induktivnog pristupa izgradnje kategorija. Ne samo da se kvalitativna analiza sadržaja može značajno oslanjati na učestalost javljanja kategorija, već i kvantitativna analiza sadržaja može počivati na induktivno građenim kategorijama klasifikacije. Primer potonjeg je proučavanje transkripata poruka čelnika Al Kaide, u okviru kog istraživači nisu formulisali klasifikacijski sistem, već su upotrebom eksplorativne faktorske analize izdvojili osnovne teme prisutne u građi, preko zajedničkog javljanja učestalih reči (Pennebaker i Chung, 2009: 458).

Izvođenje kvalitativne analize sadržaja na primeru proučavanja nostalgije emigranata iz Srbije u nordijskim zemljama

Izvođenje kvalitativne analize sadržaja može biti ilustrovano prikazom istraživanja nostalgije emigranata iz Srbije, koji su trajno ili privremeno nastanjeni u nordijskim zemljama (Hadžibulić i Manić, 2016). Cilj istraživanja je bio da se utvrdi koji su aspekti prošlosti značajni emigrantima i kako utiču na njihove živote u novoj sredini. Nostalgija je definisana „kao praksa sećanja koja tumači sadašnjost pozivanjem na gubitak nečeg značajnog u nekom drugom vremenu i, verovatno, drugom mestu” (Hadžibulić i Manić, 2016: 99). Populaciju je činilo 653 napisa o svakodnevnom životu emigranata, objavljenih u rubrici *Moj život u inostranstvu* u elektronskom izdanju lista *Politika*, od početka njenog postojanja do trenutka realizacije istraživanja (2007–2015), a uzorkom je obuhvaćeno 36 tekstova o životu u nordijskim zemljama (Švedskoj, Danskoj, Norveškoj i Finskoj). Tekstovi objavljeni u rubrici *Moj život u inostranstvu* odabrani su kao iskustvena građa istraživanja zbog spontanosti njihovog nastanka i usmerenosti na one teme koje su autorima važne. Rubrika je namenjena čitaocima koji ne žive u Srbiji, odnosno njihovoj međusobnoj komunikaciji o svakodnevnom životu. Proučavanje je usmereno na nostalgiju emigranata iz Srbije u nordijskim zemljama zbog njihove poželjnosti kao destinacije, kao i razlika između matične i zemlje odredišta, tačnije značajne promene životnih okolnosti usled preseljenja.

Jedinicu analize je predstavljao tekst. Pravilima rubrike je propisana maksimalna dužina teksta od 5.000 karaktera i podleže uredničkim intervencijama. Sadržina svakog teksta je ilustrovana bar jednom fotografijom, ali su one isključene iz analize, imajući u vidu da su samo dva napisa bila praćena fotografijama koje su poslali autori. Komentari čitalaca tekstova su takođe isključeni iz analize, ali ne u potpunosti. U nekim slučajevima su imali značajnu ulogu kao dodatna sredstva provere validnosti razumevanja teksta. Kategorije analize su bili predmet nostalgije i tema teksta, s tim da je praćena i vrednosna usmerenost napisa. Kvantitativnom analizom sadržaja su proučavani predmet nostalgije i vrednosna usmerenost teksta, koji će ovde biti sažeto prikazani, zbog ilustrovanja primene deduktivnog pristupa izgradnji kategorija klasifikacije, dok su teme analizirane primenom kvalitativnog oblika postupka.

Predmet nostalgije, koji ukazuje ko je ili šta objekat nostalgičnih sećanja, podvrgnut je kvantifikaciji, polazeći od pretpostavke da je učestalost javljanja značajna, jer ukazuje šta je ono za čim su autori napisa najčešće nostalgični. Na osnovu klasifikacije predmeta nostalgije, koju su ustanovili Wildschut i saradnici realizujući istraživanja o sadržaju, okidačima i funkcijama nostalgije (Wildschut et al, 2006: 977–978), a zatim i preliminarnog uvida u tekstove emigranata iz Srbije u nordijskim zemljama, utvrđeno je da su za proučavanje predmeta njihove nostalgije relevantne sledeće kategorije: životne okolnosti, periodi u životu, značajni događaji, prošlo ja i osobe. Vrednosna usmerenost tekstova je takođe kvantifikovana, usled nastojanja da se utvrdi kakva osećanja nostalgija najčešće izaziva. Razlikovane su tri kategorije: pozitivan odnos prema nostalgičnim sećanjima, mešovit (goroko-sladak) i negativan. Kodiranje tekstova, odnosno njihovo razvrstavanje u naznačene kategorije, vršile su nezavisno obe autorke, nakon čega je utvrđen prihvatljiv stepen pouzdanosti primenom Scottovog π indeksa.

Teme tekstova emigranata iz Srbije u nordijskim zemljama proučavane su primenom kvalitativne analize sadržaja. Upotrebljen je induktivni pristup izgradnji kategorija klasifikacije. Pošlo se od pretpostavke da se teme koje autori evociraju u svojim nostalgičnim napisima ne mogu unapred odrediti, zbog heterogenosti iskustava, odnosno da će njihovo iščitavanje omogućiti izdvajanje kategorija, čija učestalost javljanja nije toliko značajna, koliko utvrđivanje osnovnih tema nostalgičnih sećanja. Najpre je pristupljeno iščitavanju svih tekstova, radi uočavanja relevantnih sadržaja, uz beleženje prvih utisaka o analiziranom materijalu. Registrovane su sve teme koje se javljaju u tekstu, jer nijedan nije posvećen isključivo jednoj temi. Pažnja je usmerena i na druge relevantne aspekte sadržaja, koji doprinose razumevanju teme, poput upotrebe termina nostalgija i reči emocionalnog sadržaja, kakav stav provejava kroz tekst, kao i ko je autor (pol, starost, u kojoj je nordijskoj zemlji, da li tu boravi trajno ili privremeno), da li je napisao više tekstova, kakav je odnos autora prema rubrici, da li je priložio fotografiju, koliko je i kakvih komentara dobio tekst. Tokom narednog čitanja je na osnovu svih raspoloživih podataka broj tema po tekstu smanjen, uočavanjem onih koje obuhvataju više aspekata. Proces je ponavljan dok za svaki tekst nije bila ustanovljena osnovna tema. Primera radi, u jednom tekstu je opisan sadržaj razgovora emigrantkinje prilikom posete rodnom mestu.

Najpre je uočeno nekoliko tema prisutnih u tekstu: neodlučnost emigrantkinje po pitanju toga da li je u zemlji odredišta bolje, uz prihvatanje sagovornikovog mišljenja da jeste, očaranost emigrantkinje rodnim krajem, uz sagovornikovo iščuđavanje zbog očaranosti, uzrujavanje emigrantkinje zbog sagovornikovih pitanja o zemlji odredišta, njeno ukazivanje na odbijanje prihvatanja potrošačkog mentaliteta, usamljenost u zemlji odredišta, nerazumevanje novih zemljaka, uočavanje odsustva njihove raznolikosti, nerazumevanje njihovih porodičnih odnosa koje doživljava kao komšijske, nerazumevanje ishrane, stope razvoda i egoizma. Tokom narednog čitanja teksta broj tema se smanjio, odnosno vršeno je uopštavanje, dok nije ustanovljeno da su kulturne razlike njegova osnovna tema. Srž teksta možda najbolje izražava rečenica: „Ja govorim njihov jezik, ali ih opet ne razumem!” (S9)³. Kodiranje tekstova su vršile nezavisno obe autorke, a pouzdanost je utvrđena kroz diskusiju, kako su i rešavana neslaganja.

Utvrđeno je da su osnovne teme nostalgичnih tekstova emigranata iz Srbije u nordijskim zemljama uslovi života, kulturne razlike i identitet (Hadžibulić i Manić, 2016: 102). Ukazivanja na dobre uslove života u nordijskim zemljama, praćena su sećanjima na teške i nesigurne uslove života u Srbiji, koji su uticali na donošenje odluke o emigraciji. U kategoriju uslovi života svrstani su tekstovi o zapošljavanju, prihodima, socijalnoj zaštiti, obrazovnom sistemu i političkoj situaciji. Suočavanje sa drugačijim kulturnim normama podsetilo je emigrante da je poznato okruženje ostalo iza njih, dok je novo puno nepoznanica. U kategoriju kulturne razlike su uvršteni tekstovi o izazovima suočavanja naučenih obrazaca ponašanja sa novim, koji su često iskazani kao suprotnost kulture orijentisane na porodicu i lokalnu zajednicu sa individualističkim načinom života. Spektar novih vrednosti i normi u zemlji odredišta doneo je izazove i za identitet emigranata. U kategoriju identitet su svrstani tekstovi o krizi identiteta, odnosno o razmišljanjima o tome ko su autori napisali pre emigracije, ko su sada i šta će postati.

Zaključak

Razlikovanje kvalitativnog i kvantitativnog istraživačkog pristupa nije zaobišlo ni analizu sadržaja. Iako se postupak primarno smatra kvantitativnim, još sredinom prošlog veka su se javila osporavanja kvantitativnosti kao njegove nužne osobine. Interesovanje za kvalitativnu analizu sadržaja je osciliralo u narednim decenijama, ali „kada je danas reč o primeni analize sadržaja, piše se i o njenom kvalitativnom obliku, gde ona deluje u kontekstu holističkog pristupa istraživanju društvenih pojava” (Ilić, 2016: 255).

O jedinstvenom određenju kvalitativne analize sadržaja se ne može govoriti, što nije iznenađujuće imajući u vidu razvoj metoda i njegovu upotrebu u različitim disciplinama. U početnim godinama zagovaranja upotrebe postupka u kvalitativnom obliku je po pravilu određivan kroz poređenje sa kvantitativnom analizom sadržaja, dok se u novijim definicijama naglašava njegov holistički

3 Šifra označava nordijsku zemlju o kojoj autor piše, kao i broj teksta prema redosledu objavljivanja.

karakter, razumevanje značenja građe, tumačenje sadržaja podataka, opis građe. Danas se pre može reći da „postoje različite verzije kvalitativne analize sadržaja” (Schreier, 2014: 172). Pogodna je za proučavanje različitih oblika društvene komunikacije, pojava o kojima istraživač ne može neposredno da prikuplja podatke, koje su prošle ili je njihov prostorni okvir nedostupan istraživaču, pod uslovom da postoji relevantna i adekvatna iskustvena građa, koja je potpuna, pouzdana, precizna i dovoljno obimna. Mogućnosti analize sadržaja uslovljene su kvalitetom proučavanog materijala, iz kog se ne može izvući više od onoga što je u njemu sadržano, s tim da se može koristiti i za analiziranje podataka prikupljenih naučnim razgovorom.

Kada je o izvođenju kvalitativnog oblika postupka reč, postoje različita viđenja faza istraživačkog procesa, koja variraju prema stepenu opštosti i iscrpnosti, ali ne suštinski. Predmet proučavanja mora biti precizno određen, kao i ciljevi i istraživačka pitanja. Potrebno je odabrati odgovarajuću empirijsku građu, odnosno uzorak koji će biti analiziran. Kvalitativna analiza sadržaja podrazumeva odabir jedinica analize i kreiranje kategorija, koje odgovaraju sadržini iskustvene građe. Naredni korak se tiče kodiranja materijala, koje se može preplitati sa izgradnjom kategorija i analizom. Naposljetku sledi analiza iskustvene građe i izveštavanje o nalazima.

Kategorije klasifikacije predstavljaju srž primene metoda. Njihovo razmatranje se više ne svodi na poređenje kategorija u kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi sadržaja, kao u početnim godinama zagovaranja upotrebe postupka i u kvalitativnom obliku. Danas se najčešće analiziraju mogućnosti deduktivnog i induktivnog pristupa definisanju kategorija klasifikacije, koji se mogu smatrati idealno-tipskim. Deduktivni pristup podrazumeva izvođenje kategorija klasifikacije na osnovu saznanja stečenih pre upoznavanja sa empirijskim materijalom, ali one moraju biti redefinisane, ukoliko njihova primena na iskustvenu građu pokaže da nisu adekvatne. Iako induktivni pristup počiva na generisanju kategorija iz iskustvene građe, ne treba zanemariti da ih istraživač formuliše u skladu sa određenim teorijskim konceptima, nezavisno od toga da li su eksplicitno navedeni ili ne. Sumarno, klasifikacijski sistem mora biti produkt aktivnog odnosa proučavanog empirijskog materijala i teorije kojom je istraživanje usmereno, da bi bio valjan. S tim u vezi, Schreier ukazuje da se u kvalitativnoj analizi sadržaja obično kombinuju deduktivni i induktivni pristup određenju kategorija analize (Schreier, 2014: 176). Upotreba oba pristupa ilustrovana je u prikazu istraživanja nostalgije emigranata iz Srbije u nordijskim zemljama.

Izbor kvalitativne ili kvantitativne analize sadržaja pretežno zavisi od opšte sociološke orijentacije istraživača, ali i od predmeta istraživanja. Kvalitativna analiza sadržaja još uvek nije dostigla kvantitativnu po pitanju metodološke razrađenosti i primene u istraživanjima, ali je neosporan njen status metoda, koji se razvija i upotrebljava. Pred njom je nesumnjivo niz izazova, od kojih se osnovni tiče razrade smernica za sprovođenje istraživanja. Značajno je i prilagođavanje postupka analizi različitih vrsta iskustvene građe. „S jedna strane kvalitativna analiza sadržaja je fleksibilna, što se tiče materijala na koji se primenjuje, ali sa

druge strane ideja jedinice za kodiranje najbolje funkcioniše kada se primeni na tekstualni materijal” (Schreier, 2014: 181). Nije manje značajan ni izazov koji se odnosi na stvaranje adekvatnih softvera za kvalitativnu analizu sadržaja.

Literatura

- Atkinson, Joshua D, 2017. *Journey into Social Activism: Qualitative Approaches*, New York: Fordham University Press
- Bengtsson, Mariette, 2016. How to plan and perform a qualitative study using content analysis, *NursingPlus Open*, Vol. 2: 8–14
- Berelson, Bernard, 1952. *Content Analysis in Communication Research*, Glencoe, Ill: Free Press
- Bogdanović, Marija, 1981. *Kvantitativni pristup u sociologiji*, Beograd: Službeni list SFRJ
- Branković, Srbobran, 2014. *Metodologija društvenog istraživanja*, Beograd: Zavod za udžbenike
- Elo, Satu and Helvi Kyngäs, 2007. The qualitative content analysis, *Journal of advanced nursing*, Vol. 62, No. 1: 107–115
- George, Alexander, 2009. Quantitative and qualitative approaches to content analysis, in: Krippendorff, Klaus and Mary Angela Bock (eds.), *The Content Analysis Reader*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications
- Hadžibulić, Sabina and Željka Manić, 2016. My life abroad: The nostalgia of Serbian immigrants in the Nordic countries, *Crossings: Journal of Migration & Culture*, Vol. 7, No. 1: 97–114
- Holsti, Ole R., 1969. Introduction to Part II, in: Gerbner, George, Ole R. Holsti, Klaus Krippendorff, William J. Paisley and Philip J. Stone (eds.), *The Analysis of Communication Content: Developments in Scientific Theories and Computer Techniques*, New York: John Wiley and Sons
- Hsieh, Hsiu-Fang and Sarah E. Shannon, 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis, *Qualitative Health Research*, Vol. 15, No. 9: 1277–1288
- Ilić, Vladimir, 2016. *Posmatranje i analiza sadržaja*, Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Kaljević, Marija, 1972. Neke mogućnosti primene analize sadržaja, *Sociologija*, Vol. XIV, No. 2: 215–229
- Kohlbacher, Florian, 2006. The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research, *Forum Qualitative Sozialforschung/ Forum: Qualitative Social Research*, Volume 7, No. 1, Art. 21, <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/75/153>, posećeno 11.06.2019.
- Kracauer, Siegfried, 1952–1953. The Challenge of Qualitative Content Analysis, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 16, No. 4: 631–642
- Krippendorff, Klaus H., 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications
- Manić, Željka, 2017. *Analiza sadržaja u sociologiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa

- Mayring, Philipp, 2000. Qualitative Content Analysis, *Forum Qualitative Sozialforschung/ Forum: Qualitative Social Research*, Volume 1, No. 2, Art. 20, <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>, posećeno 26.05.2019.
- Mayring, Philipp, 2014. *Qualitative content analysis: theoretical foundation, basic procedures and software solution*, Klagenfurt, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173>, posećeno 03.05.2019.
- Merton, Robert K, 1998. *O teorijskoj sociologiji*, Beograd: Plato
- Pennebaker, James W. and Cindy K. Chung, 2009. Computerized Text Analysis of Al-Qaeda Transcripts, in: Krippendorff, Klaus and Mary Angela Bock (eds.), *The Content Analysis Reader*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications
- Popadić, Dragan, Zoran Pavlović i Iris Žeželj, 2018. *Alatke istraživača: metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*, Beograd: Clio
- Schreier, Margrit, 2014. Qualitative content analysis, in: Flick, Uwe (Ed.), *The Sage handbook of qualitative data analysis*, London etc.: Sage
- Stojšin, Snežana, 2014. Kvalitativna i/ili kvantitativna analiza sadržaja – specifičnosti primene, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. XXXIX-1
- Wildschut, Tim, Constantine Sedikides, Jamie Arndt and Clay Routledge, 2006. Nostalgia: Content, Triggers, Functions, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 91, No. 5: 957–993